

beitelde men de vrijwel onleesbaar geworden jaartallen 1914-1919 weg. Duidelijker kon het niet: de Eerste Wereldoorlog had in het plaatselijke geheugen nauwelijks of geen functie.

Rolf Schuurmsma

R. E. van der Woude, *Op goede gronden. Geschiedenis van de Christelijke boeren- en tuindersbond (1918-1995)* (Hilversum: Verloren, 2001, 630 blz., €44,-, ISBN 90 6550 673 X).

Bij het opgaan van de Christelijke boeren- en tuindersbond (CBTB) in de Land- en tuinbouworganisatie Nederland — in 1995 — gaf het bestuur van de CBTB opdracht tot het verrichten van een onderzoek naar haar geschiedenis. Daarbij moesten 'alle bronnen van de CBTB-archieven ... worden ingezien: op afdelingsniveau, gewestelijk en landelijk.' (15) Het valt aan te nemen dat de auteur, R. E. van der Woude, deze wat naïeve opdracht niet al te letterlijk heeft genomen. Toch ligt er nu een lijvige studie van zo'n 500 pagina's tekst.

Blijkens de vraagstelling wil de auteur traceren, hoe de CBTB door vertegenwoordiging van de leden bij de overheid, door praktische dienstverlening en door het ontwikkelen van levensbeschouwelijke grondslagen voor de agrarische sector — zie ook de titel — de belangen van de protestants-christelijke boeren en tuinders heeft willen dienen. De auteur ziet daarbij drie goed te onderscheiden, maar met elkaar samenhangende spanningsvelden, namelijk: een eerste tussen de drie functies van de CBTB (vertegenwoordiging, praktische dienstverlening en ideologische leiding), een tweede aangaande de relatie met de overheid (wederzijdse erkenning versus een voldoende kritische afstand), en een derde wat de relatie met de eigen achterban betreft (mobilisatie voor maatschappelijke actie tegenover het in de hand houden van spontane actiebereidheid). Onder deze spanningen moest de CBTB tussen 1918 en 1995 een sleutelpositie zien te veroveren en te behouden in het verzuilde maatschappelijke middenveld en in het zich ontwikkelende systeem van neo-corporatief bestuur en overleg. Daarbij schiep de voortdurende ontwikkeling in het agrarisch bedrijf voor alle partijen steeds nieuwe omstandigheden.

De auteur vertelt zijn verhaal met een grote veelheid aan details. Daarin komen in ieder geval de ontwikkelingen op het landelijke en het gewestelijke niveau ruimschoots aan de orde. De lezer verliest wel gemakkelijk de grote lijnen uit het oog, maar de auteur roept hem geregeld weer bij de les. Zo wordt duidelijk dat de CBTB vooral in de periode tussen 1930 en het midden van de jaren zeventig vrij goed met de gesignaleerde spanningsvelden weet om te gaan. De economische crisis, de wederopbouw, de naoorlogse structuurveranderingen in de agrarische sector en de ontwikkeling van de Europese landbouwpolitiek vragen om actief overheidsbeleid en om een diepgaande betrokkenheid van de sectororganisaties daarbij. De CBTB moet in dat verband een enkele keer medeverantwoordelijkheid nemen voor beleid dat bij een deel van de achterban op verzet stuit. De opkomst van de Boerenpartij in de jaren zestig is het duidelijkste teken daarvan. Maar er valt in deze jaren door belangenbehartiging bij de overheid op economisch en sociaal gebied ook veel te bereiken ten behoeve van de boeren en tuinders. De CBTB — geholpen door haar banden met de Antirevolutionaire partij — en de katholieke en neutrale sectororganisaties hebben hun achterban iets te bieden. Op het vlak van de praktische dienstverlening maakt de CBTB in deze periode een begin met voorlichtingsactiviteiten voor de boeren- en tuindersbedrijven. Zij realiseert vooral ook een omvangrijk stelsel van protestants-christelijk agrarisch onderwijs. Van dat laatste plukt de bond zelf weer de vruchten. De expansie van het onderwijs fungeert als een ideologisch strijdpunt en bindmiddel. Daarnaast dragen de scholen en de bijbehorende organisatiestructuur bij aan de uitbouw van de CBTB in de gewesten.

In de perioden voor 1930 en na het midden van de jaren zeventig kampt de CBTB met grotere problemen. Na haar oprichting in 1918 heeft de bond voor de leden aanvankelijk nog weinig te betekenen op het terrein van de praktische dienstverlening. De overwegend behoudende boeren en tuinders zijn bovendien niet gediend van het door de ARP geïnspireerde christelijk-sociaal activisme van het bondskader, en van de overheidsbemoeienis die de CBTB na 1930 zo grote kansen voor haar ontwikkeling zal bieden. Dat verandert — zoals aangeduid — in de crisisjaren. Na 1975 moeten er pijnlijke beslissingen worden genomen in verband met de (Europese) prijsvorming van agrarische producten en in verband met een nieuwe mest- en milieuwetgeving. De sectororganisaties hebben daarbij niet veel in de melk te brokkelen en komen in de ogen van veel leden te weinig op voor de boeren- en tuindersbelangen. Nadelig is ook dat de CBTB met het CDA een minder nauwe band heeft dan met de ARP. Tegelijkertijd ondermijnt de ontwikkeling naar secularisatie — ook op het platteland — de basis van de CBTB in het door haar bestuurde protestants-christelijke agrarisch onderwijs. De overige dienstverlening kan dit niet compenseren. Ledenverlies dwingt de CBTB uiteindelijk tot de fusie in het kader van LTO-Nederland.

Op goede gronden is met dat al een waardevolle bijdrage aan de kennis van de agrarische sector en van het middenveld. De vraagstelling biedt aanknopingspunten voor een vergelijking met de ontwikkeling van andere maatschappelijke organisaties. Het is jammer dat de auteur die taak niet zelf op zich heeft genomen, maar het valt hem ook niet kwalijk te nemen. Zijn boek is geschreven in opdracht. Te weinig particuliere opdrachtgevers beseffen dat een comparatieve benadering niet alleen wetenschappelijk interessant is, maar ook meer reliëf kan geven aan hun eigen organisaties en instellingen.

Jan Peet

G. Harinck, ed., *De kwestie-Geelkerken. Een terugblik na 75 jaar* (Ad chartas-reeks V; Barneveld: De Vuurbaak, 2001, 220 blz., €11,23, ISBN 5560 231 0).

In cijfers uitgedrukt is er zelden een kerkelijk conflict geweest dat zo weinig te betekenen had als de kwestie-Geelkerken in 1926. Ze deed een nieuwe kerkformatie ontstaan die ruim zeven-duizend zielen telde, ofwel iets meer dan één procent van de gereformeerde kerken in Nederland, waarvan zij zich had afgescheiden. Het nieuwe kerkgenootschap bleek dan ook niet levensvatbaar. Na twintig jaar ging het op in de Nederlands hervormde kerk. Naast die bescheiden getallen kunnen we echter andere stellen die zelfs nog veel kleiner zijn, maar beter doen begrijpen waarom de zaak zoveel gerucht heeft gemaakt. Toen de strijd rondom Geelkerken uitbrak, beschikte de Vrije Universiteit te Amsterdam buiten de theologische faculteit over niet meer dan negen hoogleraren en lectoren. Vier van deze negen hebben in 1926 de gereformeerde kerken verlaten. Het ging dus om een probleem van de intellectuele voorhoede, en daaraan ontleende het geschilpunt zijn belang. De eerst betrokkenen waren juist de mensen die geacht werden leiding te geven binnen de kring van hun geestverwanten. De harmonie tussen kerkvolk en elite dreigde verstoord te worden.

Tegen die achtergrond kunnen wij ook deze bundel plaatsen, waarin historici, sociologen en theologen zowel met de hulp van nieuwe bronnen als door het stellen van nieuwe vragen de affaire Geelkerken nog eens belichten. Het gaat dan, zoals de lezer weet, om de wijze waarop deze Amsterdamse dominee vanaf de kansel zijn opinie had gegeven over Genesis 3, het derde hoofdstuk van het eerste bijbelboek, dat ons vertelt over de zonde van Adam en Eva in het paradijs. Die preek lokte kritiek uit van een wantrouwend gemeentelid: stond het voor de